

Kapitel 8. Kausale og teleologiske forklaringer

8.1. Teleologi og kausalitet: Den gamle diskussion

I østrigsk teori er det således centralt at forbrugsgodenyttens (værdien) er det første og produktionsfaktorværdien det andet. Målet tilskriver midlet dets værdi, ikke omvendt. I pristeorien kommer dette til udtryk i at produktionsfaktorernes pris er bestemt af forbrugsgodernes pris.

Imidlertid er det også klart at produktionsfaktorerne fysisk set skaber forbrugsgoderne. Tidsmæssigt set er produktionsfaktorerne derfor det første, og forbrugsgoderne det andet; produktionsfaktorerne er årsag, forbrugsgoderne virkning.

Den **værdimæssige** determination går således - som allerede understreget - i modsat retning af den fysiske, thi den tager udgangspunkt i **målet**, dvs. det der subjektivt er det **vigtigste**. Dette er den intentionale eller teleologiske forklaringsmåde (fra telos = mål, formål). Den fysiske determination, derimod, tager udgangspunkt i det, der objektivt er det første; dette er den kausale forklaring af processens fysiske-teknologiske side. Da økonomens genstand ikke er godets fysiske egenskaber, er hans metode teleologisk, mens kausalitet hører under Danmarks Tekniske Universitet.

Ingen har fremstillet denne 'modsatrettedhed' så krystalklart som Fisher (1930: 15) i forbindelse med hans rente- og kapitalteori, hvis grundidé netop er at maskinen ('kapitalen') får sin værdi tilskrevet fra værdien/nyttens /'nydelsesindkomsten' af dens (forbrugs)ydelse. I sin værdi- og omkostningsteori er Fisher 100% østriger.

Alligevel var det selv samme Fisher, der i sin neoklassiske existensform kritiserede Böhm-Bawerk - og dermed østrigerne - for 'énsidigt' at lade forbrugsgodeprisen determinere faktorprisen. Hvordan kan dette hænge sammen?

Polemikken mellem Böhm-Bawerk og Fisher er en central tildragelse i teorihistorien, fordi den gamle tænkemåde her for første gang konfronteres med den nye ligevægtstænkning. Men diskussionen er dybt konfus, fordi begge parter tænker kausalt, skønt de begge - qua subjektivism - burde tænke teleologisk! Det, Fisher primært kritiserer, er en idé om at vi først (om mandagen) får bestemt ostens pris på markedet for færdigvarer, hvorefter denne ostepriis (om tirsdagen) bestemmer prisen på ostens produktionsfaktorer.¹ Enhver kan se det absurde heri, og derfor det rigtige i

Fisher's ligevægtstænkning, der tilsiger at ostepris og faktorpriser bestemmes simultant, som udtrykt i et atemporalt ligningssystem. Böhm-Bawerk er, hævdes det, primitivt mono-kausal (ostepris forårsager faktorpris), mens Fisher opererer med en avanceret multi-kausalitet (ostepris forårsager faktorpris og faktorpris forårsager ostepris), thi når vi har to ligninger med to ubekendte: $\text{ostepris} = f(\text{faktorpris})$ og $\text{faktorpris} = g(\text{ostepris})$, er det klart at de to priser er ligeværdige.

Böhm-Bawerk svarer således:

"This all would be very nice if mathematical and causal 'solutions' of problems were the same or even similar. But to find a certain quantity that matches our given assumptions and to explain this quantity are two entirely different things. .. A mathematical solution always proceeds from known to unknown quantities, either from effect to cause or from cause to effect. .. Mathematical solution is neutral with regard to the question of causality. It has nothing to do with it. .. As a matter of fact we can continue to move in circles with problems which have been determined mathematically. .. But this mathematical determination fails to inform us on the sequence of causality between the facts" (Böhm-Bawerk, 1959: 190f).

Ifølge Böhm-Bawerk kører Fisher's 'matematiske løsning' - dvs. ligevægtstænkningen - altså rundt i en cirkel: A bestemmer B og B bestemmer A, hvorfor intet er forklaret. Dette afviste Fisher med det sunde matematiske argument, at vi kun har en tom cirkel, hvis de to funktioner er indeholdt i hinanden (fx $A = 5B$ og $B = 1/5A$). I 1930 sammenfattede han sit svar til Böhm-Bawerk således:

"The causal solution cannot be so simply conceived as to make one factor solely cause and another solely effect. The advance of all science has required the abandonment of such simplified conceptions of causal relationship for the more realistic conception of equilibrium. Here, all factors are considered as variables. Any disturbance in one factor reacts on all the others, and the variations in these other factors react upon the factor of original disturbance. The mathematical solution of the problem of interest by means of simultaneous equations recognizes the mutual interdependence of all the factors of the interest problem and, at the same time, yields a determinate solution for the problem" (Fisher, 1930: 484).

Til denne polemik er der adskillige ting at sige. Lad os starte med at glemme parternes udsagn, og i stedet fremstille sagens logik.

Böhm-Bawerk og Fisher er begge erklærede subjektivister. Derfor burde kausalitetsbegrebet være et ikke-begreb for dem begge. De burde have fastslået at økonomisk, dvs. værdimæssig, determination intet har at gøre med kausalitet og alt at gøre med teleologi. Osteprisen har prioritet fordi den er det **vigtigste**, og den er det vigtigste fordi ostens nytte er målet, derfor værdikriterium. Osteprisens determination af faktorpriserne udspiller sig ganske enkelt ikke i en kausal tidsdimension (først årsag, så virkning); at tænke sådan er lige så absurd som at vurdere den relative kunstneriske kvalitet af Shakespeares Sonetter versus Tragedier ved at anbringe de to værker på en vægtskål. Hermed er også sagt at den teleologiske forklaringsmåde ikke er en slags 'omvendt kausalitet' (hvor 'virkningen', dvs. osteprisen, er det første, og 'årsagen', dvs. faktorprisen, er det andet).

Böhm-Bawerk misforstår derfor sig selv, nemlig den subjektive værditeori, når han begriber denne som kausal. Det samme gælder Menger, der indleder sin fremstilling af økonomiteorien således:

"All things are subject to the law of cause and effect. This great principle knows no exception" (Menger, 1871: 51);

og på de flg. sider hævdes forholdet mellem goder af forskellig orden at være kausalt, skønt den vurderingssammenhæng, som Menger interesserer sig for, går i modsat retning af den kausale.

Måske skyldtes dette en generel tendens i tiden til at se naturvidenskaben som alment videnskabeligt paradigme;² den teleologiske forklaringsform betragtedes - og betragtes? - som mindre videnskabelig end en kausal-behavioristisk. Argumentet er at videnskab kræver at vi kan checke hinanden, men teleologien forklarer jo ud fra den enkeltes intentioner, som kun er sikkert kendt af den enkelte, gennem introspektion. Dette bringer den teleologiske forklaring i modstrid med ideen om falsifikation som kriterium for videnskabelighed, thi et formål er et psykisk fænomen, der ikke kan observeres objektivt; et bestemt udsagn om målet, altså om teoriens forklaringsprincip, kan derfor ikke falsificeres.

Dette drev Mises og den tidlige Hayek (og måske Menger) til **apriorisme** (også kaldet 'essentialisme'). Den senere Hayek og O'Sullivan har imidlertid benægtet denne konsekvens, thi et udsagn om et mål kan falsificeres, hævder de, ved at betragte den adfærd som det leder til

(Hutchison, 1982: 214ff om Hayek, og O'Sullivan, 1987: 61ff). Det kan ikke være rigtigt: Jeg **tror** at Jensen stræber efter at få en is; ingen siger at Jensen's stræben lykkes, så at han ikke får en is er intet dementi af min hypotese; og selv om han faktisk får en is, beviser dette ikke at han har ønsket den (den kan være blevet ham påtvunget). Enhver faktisk handling kan tolkes som udtryk for næsten enhver bestræbelse. I øvrigt vil det senere blive argumenteret at økonomisk teori ikke kan anvende empirien som sandhedsvidne, fordi den relevante - abstrakte - empiri ikke findes; dette gør falsifikationsprincippet irrelevant.

Böhm-Bawerk synes at betragte den matematiske ligevægtstænkning som på den ene side ikke-kausal ('neutral with regard to causality'), men på den anden side som dårlig (nemlig tomgangs-) kausalitet.

Sagen er at ligevægtsbetragtningen **udelukker kausalitet**, thi kausalitet forudsætter at noget er først (årsagen) og andet senere (virkningen), dvs. kausalitet indbegriber tid, men simultan - statisk - ligevægt er iflg. sagens natur tidløs; tiden indgår ganske enkelt ikke som variabel, når vi ved fx partiel ligevægt nedskriver efterspørgsels- og udbudsfunktionen som $x_d = f(p)$ og $x_s = g(p)$.

Alligevel tænker mange økonomer ligevægten i kausalitetens kategorier. Som vi har set kommer Fisher tæt på at tale om ligevægten som vekselvirkning ('mutual causality'), men også en moderne økonom som Hicks (1970) begriber ligevægten som 'kontemporær kausalitet'. Og Howard (1979: 11) identificerer 'determination' og 'kausalitet' ('causation') og mener at forholdet mellem ligevægtsmodellens exogene og endogene variable er et kausalt forhold; det indebærer at en ostepris på 10 kr ses som årsag til at jeg køber 3 oste; thi i efterspørgselsfunktionen, taget for sig: $x_d = f(p)$, er prisen exogen variabel.

Formentlig hænger denne sammenknytning af kausalitet og ligevægt bl.a. sammen med at mange i stedet for at fastholde den oprindelige definition af statisk ligevægt som simultane sammenhænge (således at alle variable har samme datering), har grebet tilbage til Marshall's 'perioder' der giver et vist tidsspan for variabernes interaktion, hvilket må være den minimale betingelse for at tale om kausalitet.³

Men der er også økonomer, der har afvist kausalitet i forbindelse med ligevægt. Således skrev Pareto om

"the erroneous tendency to consider relations between phenomena as having only the form of relations of cause and effect, whereas relations which exist between social phenomena are much more frequently relations of mutual dependence. Let us note in passing that relations of cause and effect are much easier to study than relations of mutual dependence. Ordinary logic usually suffices for the first, whereas for the second it is often necessary to use a special form of **logical reasoning**, namely mathematical reasoning" (Pareto, 1909: 30f, min fremhævelse; det er dog ikke klart om han vil erstatte monokausalitet med logisk-nødvendige sammenhænge eller 'mutual causality').

Lad mig videre citere Jaffé, der i sin kommentar til Walras' af netop Pareto så kritiserede formulering om 'Rareté som årsag til bytteværdi' skriver:

"... even if we are sure that there are no more than two otherwise perfectly independent phenomena linked by a relationship of concomitance and proportionality, we still cannot tell anything about the direction of the causal nexus in a static model. It is impossible to say which of the two phenomena is the cause and which the effect. .. Walras' pious restatement of his father's doctrine /Rareté som **årsag** til bytteværdi/ is, therefore, untenable; but fortunately it plays no essential role in his system. Actually it is no more than an **obiter dictum**. Later on, he makes it perfectly plain that 'theoretically all the unknowns of the economic problem are determined by all the equations of general equilibrium' (paragr.266). **In such a system the concept of causality is an anomaly**" (Jaffé i Walras, 1874: 512f; sidste fremhævelse er min).

Og endelig en moderne formulering af det samme standpunkt:

"I de fleste statiske ligevægtsmodeller (formuleret som simultane ligningssystemer) vil der ikke være nogen tidsmæssig asymmetri mellem de enkelte variable, og netop derfor vil det være umuligt at sondre mellem årsag og effekt" (Knudsen, 1991: 196).

Knudsen refererer her økonomerne Benzel, Hansen og Wold. Sidstnævnte konkluderer i øvrigt, at fordi modeller med en simultan struktur således udelukker kausalitet, er det **modellen** - ikke den kausale forklaringsform - der må forkastes. Den implicitte præmis er at kausal tolkning er lig med videnskabelig forklaring.

Hverken østrigsk værditeori eller ligevægtstænkningen har altså noget at gøre med kausalitet. Men **hvis** man alligevel forsøger at tænke begge teorier som kausale, må man vel komme frem til at en teori, hvor alt er årsag til (og virkning af) alt andet, er mere omfattende og alsidig end en monokausal (eller snarere sekvenskausal) teori a lá Böhmer-Bawerk's, jvf. den almindelige modstilling mellem ligevægtsteoriens kredsløbstænkning og østrigernes 'lineære' tænkning, fra oprindelige produktionsfaktorer til færdigvarerne (men denne 'lineære' sammenhæng er netop den fysisk-kausale).

Oplevelsen af en sådan 'overlegenhed' er vel grunden til at Marshall "had his little laughs" over Böhmer-Bawerk's manglende forståelse af ligevægtstænkningen (iflg. Niehans, 1990: 228), en latter hvis ekko stadig lyder i de fleste teorihistoriers affejning af de tidlige østrigernes metodologiske position; således skriver Niehans (1990: 231), at Böhmer-Bawerk's

"denunciation of 'functional' theories and thus of mathematics became a curse that condemned his followers to provincialism."

Den samme holdning findes hos Blaug og Schumpeter.

Så vidt forholdet mellem neoklassisk dualistisk værditeori - dermed ligevægtstænkning - og kausalitet. Lad os nu betragte forholdet mellem **ligevægt og teleologi**.

Billedet er her lidt mere broget. Udgangspunktet er at neoklassikerne er fuldt så subjektivistiske som østrigerne, thi også de lægger agenternes stræben til grund for økonomiteorien; dette er en pointe hos O'Sullivan (1987: 74). Blot spaltes denne stræben i to ligeværdige målsætninger, undgåelse af arbejdsbesvær og opnåelse af godenytte; 'oprindeligt' eksisterer de hos samme person, nemlig Robinson, men i en markedsøkonomi er de fordelt på hhv. udbyderne og efterspørgerne. Udbuds- og efterspørgselsfunktionerne udtrykker **planer**, dvs. hypotetiske, endnu ikke realiserede køb og salg, og ligevægten mellem arbejdsbesvær og godenytte, udbud og efterspørgsel, begribes subjektivistisk, som en overensstemmelse mellem (ligevægt af) planer.⁴

I sin konsekvens indebærer den dualistiske værditeori alligevel en **metodisk udelukkelse af teleologi**. Teleologi indebærer at nogle variabler (nemlig målet) er vigtigere end andre (nemlig midlerne), men i det simultane ligevægtssystem har alle variabler samme vægt, samme prioritet.⁵

Denne gamle diskussion afslører at **metoden afhænger af genstanden**. Mere præcist: den adækvate metode eller forklaringstype afhænger af, hvilket billede grundteorien giver af genstanden, altså økonomien. Man spænder vognen foran hesten, hvis man først argumenterer abstrakt-filosofisk for fx den teleologiske forklaringsform og dernæst applicerer denne på økonomiteori, thi derved har man uden begrundelse antaget at økonomien er indrettet på en ganske bestemt måde; og applicerer man i stedet den kausale forklaringsform fremtrylles et ganske andet, mere naturvidenskabeligt, billede af økonomien, igen uden begrundelse. Dette er grunden til at denne afhandling ikke blev indledt med et stort metodologisk kapitel, men at metodologien i stedet diskuteres løbende, i tæt sammenhæng med den specifikke økonomiske problemstilling. I dette kapitel er sammenhængen den subjektive værditeori; når det objektive og sociale perspektiv på økonomien inddrages, vil der opstå nye metodologiske problemstillinger.

Næste afsnit diskuterer kausalitet og teleologi lidt mere dybtgående.

8.2. Teleologi og kausalitet: Filosofisk

I sig selv, dvs. abstrakt-filosofisk, er kausalitet problematisk.

Hume argumenterede for at det er umuligt at vise en **nødvendig**, dvs. 100% sikker, relation mellem årsag og virkning, thi det er kun via erfaringen - empirien - at vi får viden om denne relation, og det er - logisk - muligt at morgendagens erfaring modsiger al hidtidig erfaring.⁶ Kausalitet kan ikke give sikker, ubetvivlelig viden, hvilket som bekendt ledte Hume til skepticisme. Ved således at tage nødvendigheden ud af kausaliteten reduceres denne til simpel korrelation.

Kant søgte at redde kausaliteten gennem et transcendentalt argument: Det vil ganske rigtigt være forgæves at deducere en nødvendig relation fra erfaringen (naiv induktionisme), men det skyldes at denne nødvendige relation (kausalitet) er **betingelse** for erfaring; beviset for kausalitetsprincippet ligger ikke i en særlig erfaring, men i at vi overhovedet erfarer.

Det vigtige på dette sted er imidlertid ikke, om man lader sig overbevise af Hume eller Kant, men at de er enige om selve karakteristikken af kausalitetsbegrebet. Dette indbegriber (Jvf. Hume, 1740: 75ff, og Hartnack, 1966: 31ff og 116ff):

1) Årsag og virkning må være 'tilgrænsende' (contiguous); såkaldt

'ikke-lokal kausalitet' (fx tyngdekraften) er derfor **ikke** kausalitet.

2) Tidsmæssigt kommer årsagen før virkningen. Simultan (eller kontemporær) kausalitet, som Hicks (1970) opererer med, er derfor **ikke** kausalitet; det samme gælder vekselvirkning ('mutual causality'), thi A kan ikke **samtidig** være årsag til B og virkning af B.

3) Relationen mellem årsag og virkning må have karakter af nødvendighed (det er jo fordi dette er problematisk, at kausalitet er problematisk); kausalitet er dermed en objektiv relation, i modstrid med en subjektiv relation der er vilkårlig i den forstand at den er baseret på den frie vilje.⁷

Lad os nu undersøge relationen mellem kausalitet og teleologi (eller intentionalitet eller finalitet) lidt nærmere.

Antag at jeg laver et måltid mad. Denne proces kan naturligvis analyseres objektivt-kausalt, uden henvisning til et subjekts planer eller intentioner: Kl.17.00 rækker en hånd ud og tager et æg etc. En sådan behavioristisk beskrivelse vil kunne redegøre for det objektivt observerbare forløb, forklare **hvordan** måltidet tilberedes. Og hvis vi ser bort fra Hume's kritik får vi også en sekvens af nødvendige årsag-virkning sammenhænge; for så vidt forklares det hvorfor de enkelte elementer i processen sker.

Ud fra fx en ergoterapeutisk interesse ville dette være den relevante fremgangsmåde. Men alle vil være enige i at processens mening ville være tabt. Det **store 'hvorfor'** er ikke besvaret: Hvorfor er hele madlavningsprocessen der overhovedet? Denne mening er subjektiv, - den er indeholdt i mine præferencer og planer. Tager vi ikke højde herfor fremstår hele processen og dens resultat - det færdige måltid - som tilfældigt; det ville ikke være forklaret, hvorfor jeg overhovedet laver mad, endsige hvorfor jeg netop laver den mad (fx et spejlæg); og det vil fremstå som et enormt held at min krop reproduceres og at jeg føler mig mæt.

Måltidet er der fordi det er intenderet, men hvor kommer intentionen fra? Ofte forsøges det at reducere denne 'finale årsag' til den 'effektive årsag' (for nu at bruge Aristoteles' terminologi) ved at forklare disse præferencer og planer ud fra en bagvedliggende **årsag** (måske reklamen, måske de sociale normer, måske min biologiske sult), jvf. O'Sullivan's diskussion af dette (1987: 232).

Dette ville givetvis også være rigtigt i mange tilfælde, men man skal gøre sig klart at i præcis samme udstrækning, man gør det, benægter man subjektiviteten og den frie vilje; subjektet er i virkeligheden ikke subjekt,

valget er ikke et valg (thi det er forudbestemt) og friheden er en illusion. Ikke overraskende er denne sammenhæng blevet klarest udtrykt af østrigsk orienterede økonomer:

" .. if man is a free and self-conscious being there can be no question of giving any efficient-causal account of his actions, rather they are to be explained in a strictly teleological manner in terms of the agents' goals and intentions. ... in the moment of choosing his course of action the agent transcends all antecedent determinations and becomes the fully responsible initiator and agent thereof ..." (O'Sullivan, 1987: 55 og 59)
Menneskelig handlen "cannot be traced back to its causes, it must be considered as an ultimate given and must be studied as such" (Mises, 1966: 18).

Elster's 'subintentionale kausalitet' (1985) er en kniv i ryggen på intentionen. En biologisk, psykoanalytisk eller sociologisk analyse, der ikke tager menneskets bevidste plan som det sidste ord, indebærer en afvisning af subjektivismen.

Subjektivismen må altså se bort fra de objektive årsager bag vore værdier og valg, vore målsætninger og planer; det benægtes ikke (nødvendigtvis) at sådanne objektive årsager foreligger, men det benægtes at de er relevante i den pågældende analyse. I Kapitel 10 søges det vist at subjektivistisk værditeori må begrundes i individualisme, i en antagelse om at det frie og suveræne menneske er økonomiens subjekt. Denne frihed antastes imidlertid i præcis samme udstrækning som menneskets planer ses som forårsagede.

NOTER

1. Jeg knytter her an til Schumpeter's fortolkning af den metodologiske divergens (1954: 908 og 922, smlgn. Blaug, 1985: 298). Det faktiske stridens æble mellem Böhm-Bawerk og Fisher var om tidspræferencen determinerer renten (Böhm-Bawerk), eller om det også gælder at renten determinerer tidspræferencen. Fisher har her ret i at renten faktisk påvirker vore tidspræferencer, men dette er på et sekundært logisk nivo, jvf. om egentlig og uegentlig tidspræference i Kapitel 18. Det afgørende i dette afsnit er imidlertid de metodiske tankeformer som sådan.

2. I sine explicitte udsagn om forholdet mellem samfundsvidenskab og naturvidenskab indtog Menger (1883) en tvetydig position. Det logiske subjektive standpunkt må være at de to videnskaber anvender forskellige metoder.

3. Simpson (1975: 47) skriver endog at "equilibrium is essentially a dynamic concept, even when it appears in a static analysis", hvilket indebærer en påstand om at existensproblemet ikke kan tænkes uafhængigt af stabilitetsproblemet (nærmere i Kapitel 12). Men det kan det glimrende! Hele problemet - teoretisk og praktisk - er netop at de to problemer er formelt og praktisk uafhængige af hinanden, fx er en given statisk ligevægt forenelig med flere stabilitetsantagelser, jvf. selv samme Simpson, 1975: 56.

4. Det var i øvrigt en østriger, nemlig Hayek, der - så vidt jeg véd - første gang pointerede dette: "For a society, then, can we speak of a state of equilibrium at a point of time - but it means only that the different plans which the individuals composing it have made for action in time are mutually compatible" (Hayek, 1948: 41).

5. Hertil kommer at den moderne behavioristiske tendens blandt neoklassikere, som vi kommer ind på i næste kapitel, indebærer en omvæltning fra at forklare ud fra indre motivation til at beskrive adfærd (Samuelson).

6. Loasby (1989: 15f) illustrerer dette morsomt ved at referere til standardeksemplet: at solen står op om morgenen, og her påpege at det "simply (is) not true", for det gælder ikke på nordpolen, ej heller på overskyede dage.

7. Igen bruger Hicks ordet 'kausalitet' meget bredere, idet han taler om en såkaldt 'Old Causality' (1970: 6), der viser sig at være identisk med en teleologisk forklaringsmåde! Overhovedet finder jeg Hicks' begrebsbestemmelser meget uheldige. Han erklærer - som Menger - at al forklaring er af kausal karakter, og så er det klart at begrebet må gøres så altomfattende at alle forklaringstyper - altså også simultane og teleologiske sammenhænge - kan indordnes herunder; deres differens tenderer dermed mod at forsvinde.